

PREDGOVOR

Kada sam 6. prosinca 2004, pri kraju više nego intenzivne godine splitskog Arheološkog muzeja, krenuo u Rim, imao sam puno toga u prtljazi. Krenuo sam s popudbinom koju je dijelom zauzimala stara Salona, koja je ostvarena u Arheološkom muzeju, onakvom kakav je bio dok sam ga sedamnaest godina vodio i koji je tada, pred 2004, došao u svoj zenit, kako je to bio naglasio akademik Radoslav Katičić u svom osvrtu u zagrebačkom »Vjesniku« 11. ožujka 2003.¹ Drugi dio popudbine bio je onaj stare Na-

¹ »Knjiga *Longae Salonae*, Split 2002, kruna je sada već više od stogodišnjeg sustavnog istraživanja, koje se do sada bez istinskog prekida, tek kadikad s većim, a kadikad opet s manjim intenzitetom, odvija već punih sto i dvadeset godina, od kako je 1883. don Frane Bulić došao u Split kao ravnatelj gimnazije i upravitelj Arheološkoga muzeja i odmah sebi svojstvenom energijom stao raditi istražujući starine na solinskim ruševinama. U potpunom je skladu s time što je i ovo izdanje pokrenuo i ostvario isti taj splitski Arheološki muzej pod vodstvom svojega današnjeg ravnatelja, pred svim svijetom potvrđena vrsnog arheologa Emilija Marina. Time je okrunjena sva dosadašnja bogata djelatnost toga Muzeja, iako mu je polje rada mnogo šire i plodovi toga rada znatno bogatiji nego je samo, po sebi već prebogato, područje stare Salone. Okrunjen je taj rad još i sjajnije time što se tim izdanjem dovršava triptih. Ono se, naime, nadovezuje na dva prethodna monumentalna izdanja, od kojih prvo, još od 1992, na isti način predstavlja nama dostižno znanje o starohrvatskom Solinu s mauzolejem hrvatskih kraljeva i jedinstvenom pločom sa sarkofaga kraljice Jelene, te krunidbenom bazilikom Zvonimirovom, a

rone, koji je učinio i da se svojevrsni »glas naroda« čuje kroz pisanje u novinama, koje je potpisao Damir Šarac, sa svojim širokim vidokrugom koji je otišao daleko od Narone, preko splitske Dioklecijanove palače, preko Pariza do Rima.²

U znanstvenom, kulturnom, pa i političkom smislu, u proteklih više od dva desetljeća od hrvatske suverenosti i neovisnosti, nemjerljivu ulogu imali su održavanje XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju 1994. godine i objava *Radova XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju* 1998. godine. Split i Poreč, odnosno Hrvatska u cjelini, bili su stjecištem oko tri stotine znanstvenika iz tridesetak zemalja, što je bio događaj doista s međunarodnim implikacijama, koje su se povoljno odrazile na tijek drugih muzejskih i arheoloških

drugo, od 1994, predstavlja jednako tako starokršćansku Salonu i bogatstvo njezinih spomenika, kojih je značenje za poznavanje toga razdoblja i u svjetskim okvirima vrlo znatno. No nisu te knjige ograničene samo na arheološko gledište, premda je ono po samoj naravi predmeta u njoj dominantno. Uključuju one i vijesti povijesnih vrela i podvrgavaju sve podatke istančanoj analizi i prosudbi. Tako su te tri knjige u nas svojevrsni dokumenti sve one cjeline koja se možda najprikladnije može zvati starinoznanstvom, koliko god ta riječ u nas nije uobičajena. Nanovo ga utemeljuju na suvremenoj razini. I upućuju na sve relevantno što se o tome danas može pročitati. Postižu to vlastitim snagama, ne uvoze visoku znanstvenu razinu iz stranoga svijeta. To je pak u nas, ruku na srce, velika novina. Ovim je triptihom Muzej doista opet stekao svoju baštinu. I svi smo od toga bogati. Stoga treba izreći, tako glasno da se ne može prečuti, riječ tople i iskrene zahvalnosti. Nisu danas baš u nas česte prilike u kojima se može reći da je zbilja učinjeno ono što je trebalo učiniti. Ovo je danas jedna takva.« Radoslav Katičić, »Zaokružen salonitanski triptih«, »Vjesnik«, Zagreb, 11. ožujka 2003, str. 16.

² Usp. »Slobodna Dalmacija«, Split, 13. studenoga 2004.

zbivanja. I ta su tri debela sveska, tvrdo uvezana u zeleno platno sa zlatotiskom, bila dio moje popudbine.

Dok je odlazak iz institucije, kojoj sam posvetio tri desetljeća rada i za koju sam bio spreman i dalje raditi, bio – kako po prirodi posla tako i po prirodi ljudi – složen, već sam se prethodno i nevezano od odlaska u Rim, namjerno i svojevoljno, bio povukao iz terenskog rada, odnosno vođenja arheoloških iskopavanja, i to s obaju lokaliteta s kojima sam bio povezan dugi niz godina (Salona i Narona), pa je to bila olakotna okolnost. U knjizi *Zbirka slika Arheološkog muzeja u Splitu*, koja je posljednja u mom ravnateljstvu u Muzeju, predočio sam čitateljstvu i vjernim posjetiteljima splitskog Muzeja svoju ravnateljsku »oporuku«.³

U knjizi pak, koja je upravo objavljena u nizu »Kačić«, a povodom predstavljanja *Marinova zbornika* u Rimu, Parizu, Splitu, Zagrebu i na Visovcu (glavni urednik Hrvatinić), objasnio sam ono što držim bitnim u metodologiji kojom sam se koristio i u relaciji s rezultatima do kojih je doveo takav rad, a predstavio sam također, u najkraćim crtama, rezultate u arheologiji, epigrafiji i povijesti, koje sam objavio za svog rimskog razdoblja (radi se o mojim govorima na prezentacijama u Splitu i Zagrebu).

Nakon šest godina i tri mjeseca službe veleposlanika pri Svetoj Stolici i Suverenom viteškom Malteškom redu, vratio sam se u Hrvatsku, premda mi je bila ponuđena jedna ambasada u dalekom svijetu, po mom mišljenju, bez veze s mojim »odijelom«, pa je trebalo odlučiti između zapravo konačnog ostanka u diplomaciji i ostanka uz izvornu struku, pri čemu sam se, možda previše idealistički, odlučio za ovo potonje. Imao sam i neku unutrašnju,

³ Arsen Duplančić – Radoslav Tomić, *Zbirka slika Arheološkog muzeja u Splitu*, Split 2004, str. 5-6.

vjerojatno prejaku, privatnu odgovornost da dovršim par svojih znanstvenih arheološko-epigrafskih projekata. Nadajmo se da *audaces Fortuna iuvat!*

U proteklom periodu u Rimu, premda sam izašao iz institucije svoje struke, zapravo nisam izašao iz struke, moglo bi se malo pojednostavnjeno reći, bar sam ja to tako doživljavao – u onom vremenu i opsegu u kojem sam prethodnih sedamnaest godina bio ravnateljem Arheološkog muzeja u Splitu, ovih proteklih godina sam bio veleposlanik u Rimu. U svoje slobodno vrijeme, nastavio sam se baviti strukom, ako to shvatimo kao pisanje osobnih radova. Ova knjiga će hrvatskom čitatelju dati uvid u neke od tih rezultata.

Ono što je sigurno znanstveno najznačajnije u mojim rimskim godinama, objavljen je zbornik salonitanskih natpisa iz razdoblja od 4. do 7. st. Ta knjiga (ovdje donosim skraćena četiri svoja priloga iz nje) predstavlja prvi put objedinjeno natpisno blago Salone, najopsežnije – s izuzetkom Rima – na cijelom Zapadu antičke starokršćanske civilizacije. Put do tog rezultata protegnuo se tijekom četvrt stoljeća i uključivao je rad na pronalaženju, identificiranju, stručnoj obradi i sistematizaciji natpisne baštine. Uvod, 134 stranice, sinteza je cjelokupne starokršćanske salonitanske epigrafije, i, zapravo, sinteza o starokršćanskoj Saloni. Kataloški je obrađeno, detaljno i sustavno 825 natpisa (742 latinska i 83 grčka) u vremenskom rasponu od 306. godine do početka 7. st. Natpisi su prezentirani bibliografijom, slikom, prijevodom na francuski, kao i detaljnim znanstvenim komentarom.

Vrijedno je spomenuti i da je prva knjiga u tom nizu *Francusko-hrvatska arheološka istraživanja u Saloni* bila objavljena još 1994. godine, te je bila prva relevantna znanstvena publikacija koja je u svijet ponijela epitet

»francusko-hrvatski«. Ova najnovija, četvrta, dosad najopsežnija uopće publikacija te vrste u hrvatskoj znanosti i kulturi, osim tog »bilateralnog« aspekta, upravo zbog svog sadržaja, podcrtava izvanredan i dosad slabo poznat udio hrvatske kulturne epigrafske baštine u kontekstu Zapada (kojem je Dalmacija, sad znamo i zahvaljujući rezultatima ove knjige, pripadala do kraja povijesti Zapadnog Carstva), kao i antičkog Sredozemlja.

Možemo doista podcrtati tu čudesnost bogatstva jezične baštine, latinske i grčke, u starokršćanskoj Saloni. Druga dva velika suvremena grada u rimskoj Dalmaciji, susjedna Saloni, Iader i Naron, za to isto razdoblje, unatoč množini starokršćanskih crkvenih objekata, pisane građe ne poznaju gotovo uopće. Primjerice Naron, koja ima otkrivene tri starokršćanske bazilike, ima svega jedan starokršćanski natpis. Takva salonitanska situacija, koja je unikum i u cjelokupnom Zapadnorimskom Carstvu, ekumeni u kojoj se Salona razvijala i bila privlačna meta emigranata s Istoka, upravo i zbog razloga svog postojanja na rubu Zapadnog svijeta, nije mogla biti rezultat slučajnosti: niti slučajnosti sačuvane građe, niti slučajnosti arheoloških otkrića. Tolika množina može biti samo odsjaj one veličine Salone koja se može naslutiti kako po arhitektonskim ostvarenjima tako i po epistolarnoj građi, komunikaciji između salonitanskih biskupa i najistaknutijih im suvremenika, među ostalim i Augustina.

Knjiga je imala za cilj publicirati korpus koji je rezultat najdetaljnijeg istraživanja dosad objavljene a rastrkane i nepotpune građe, ponekad sasvim površno a i pogrešno. S druge strane ona je i rezultat revizije cjelokupnog spomeničkog kamenog fonda splitskog Arheološkog muzeja, uključujući i natpise i ulomke u Saloni, gradu Splitu i Dioklecijanovoj palači, kao i okolici na onom teritoriju koji su autori definirali kao salonitanski: južno od Trogira do

Podstrane, uključujući i nju, s otocima Šoltom i Bračem. Primijenjena metodologija omogućila je da ova knjiga bude izuzetno solidna osnova mnogobrojnim znanstvenicima za daljnja, cjelovita i univerzalna istraživanja kao i za uklapanje salonitanske situacije u širu, bilo u povijesnim bilo u filološkim disciplinama.

Objedinjeni latinski i grčki tekstovi pružaju ustvari nebrojena svjedočanstva o životu jedne metropole rimske provincije, kako iz područja administracije tako iz sustava vojske, društvenog života – oni govore o mentalitetu, o kulturi. Naglasimo da je među njima i 36 *carmina*. Natpisi, odnosno ti tekstovi, otkrivaju nam i razne segmente kristijanizacije: ulogu biskupa, kult mučenika, obraćenje elita, gradnju crkava, razne načine, ponekad vrlo osobne, izražavanja kako osjećaja tako i vjere.

U Rimu sam pokrenuo i objavio tri sveska stručnih članaka u nakladi Veleposlanstva Republike Hrvatske pri Svetoj Stolici, što je bio jedinstveni pothvat kako u hrvatskoj diplomaciji tako i među diplomatskim predstavništvima pri Svetoj Stolici, pa je naišlo na višestruke objavljene pohvale. U jednom od tih svezaka prezentirano je i putovanje Diplomatskog zbora pri Svetoj Stolici Hrvatskoj (Dubrovnik, Zagreb i Split), kao i gostovanje glasovite Sikstinske kapele, koja je zajedno sa splitskim Katedralnim zborom pjevala u splitskoj katedrali, dok je samostalno nastupila u dubrovačkoj i zagrebačkoj katedrali.

S mojim odlaskom iz Splita kompletirao se niz izdanja o Augusteumu iz Narone, koji je pratio i dosad neviđeni ciklus izložaba koje je priredio jedan splitski muzej: 2004. u Splitu, Oxfordu i Barceloni, 2005. u Vatikanu i Zagrebu – to su knjige (s godinom 2004) koje sam objavio sa suradnicima. Taj je ciklus dodatnim proučavanjem,

za vrijeme mog boravka u Rimu, nadopunjen i zaključen studijama skulptura koje nisu bile izlagane na navedenim izložbama – njih sam također objavio sa suradnicima. Tada sam dovršio i objavio i tekst o svojem proučavanju zidina antičke Narone,⁴ koji će uskoro biti objavljen na hrvatskom s arhitektonskom dokumentacijom, pa time nadmašuje opseg studije koja bi mogla biti ovdje uvrštena. Tome bi se mogao pridodati i urednički rad na međunarodnom zbornicima radova o rimskoj Dalmaciji (objavljeno u Oxfordu), o starom kršćanstvu u Istri (objavljeno u nakladi Papinskog instituta za starokršćansku arheologiju), kao i o Crkvi u Hrvata i II. Vatikanskom saboru. Ova potonja knjiga objavljena je kao zbornik radova znanstvenog skupa u nakladi Lateran University Press 2011. U Rimu je naglašeno da će ta knjiga poslužiti kao model i poticaj drugim analognim projektima. Možemo pridodati i neuobičajenu knjigu, koja neizravno ipak ima veze i s arheologijom, *Upoznao sam dva pape – Pripovijest o čuvstvu i promišljanju na tragu Ivana Pavla II. i Benedikta XVI.*, a koja je, nakon izvornog vatikanskog izdanja na talijanskom 2008, doživjela i hrvatsko zagrebačko-split-sko izdanje 2009, i poljsko krakovsko 2011.

Objavljen je i rezultat mojeg prethodnog istraživanja tzv. bazilike diskoperte na Marusincu u Saloni,⁵ dok sam zaključni rad na tu temu predstavio na znanstvenom skupu u Splitu, u organizaciji Književnog kruga, ujesen 2011, dakle u godini mog povratka iz Rima (zbornik radova u

⁴ »Le mura di Narona, Narona XIII (Scavi del Museo archeologico di Split diretti da Emilio Marin)«, u: *Murallas de ciudades romanas en el Occidente del Imperio – Lucus Augusti como paradigma*, Lugo 2007, str. 133-150.

⁵ »Marusinac – Salona: Novitates«, u: *Acta Congressus Internationalis XIV Archaeologiae Christianae, Wien 1999*, Città del Vaticano – Wien 2006, str. 509-518.

tisku). Također je objavljen i moj uvod za simpozij koji je u Splitu, povodom 1700 godina progonstva kršćana pod Dioklecijanom, bio organiziran 2004, kao *Disputationes Salonitanae*, V.⁶ Jedan drugi moj rad, koji je bio rezultat istraživanja na Braču, a u povodu 1700 godina mučeničke smrti sv. Dujma, bio je objavljen 2004. u katalogu prigodne izložbe.⁷ Jedan moj pogled na rimsku Salonu bio je namijenjen za Izrael.⁸

Međutim za vrijeme svog veleposlaničkog mandata u Rimu klonio sam se medijskih istupa u Hrvatskoj. Rijetko sam nastupao kao diplomat,⁹ a još rjeđe, skoro nikad, kao arheolog. Praktički sam napravio samo jedan izuzetak. To je bio slučaj Oxford-Opuzen Livije. Ali tu sam, ako smijem tako kazati, nastupao kao arheolog-ambasador, ono što sam i bio kad sam – daleko od pomisli na ve-

⁶ »Pozdravna riječ«, *Salonitansko-splitska Crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti*, Zbornik međunarodnoga znanstvenog skupa 2004, Split 2008, str. 13-14.

⁷ »Pučišća – Crkva svetoga Dujma«, u: Arsen Duplančić – Milan Ivanišević – Slavko Kovačić (ur.), *Sveti Dujam. Štovanje kroz vjekove*, Split 2004, str. 121-123.

⁸ Emilio Marin, »Salonae: un profil de la ville romaine à renouveler«, u: Sonia Mucznik (ur.), *Kalathos – Studies in honour of Asher Ovadiah*, Assaph 2005-6, vol. 10-11, Tel Aviv 2006, str. 55-170.

⁹ Usp. Emilio Marin, »Hrvatska u srcu / Croatia in their heart«, »Corps Diplomatique Monthly«, br. 13, Zagreb 2008, str. 38-39; »Emilio Marin – A professor of Christian archaeology as ambassador« (razgovor vodila Angela Ambroghetti), »Inside the Vatican«, February 2008, str. 36-37; »Diplomacija u svojoj biti ne bi smjela biti politička« (Marijo Udina), »Katolički tjednik«, Sarajevo, 3. svibnja 2009, str. 8-9; »Multilateralna diplomacija u Vatikanu« (Mirjana Grce), »Novi list«, Rijeka, 9. listopada 2009, str. 26; »Razgovor: Emilio Marin« (Jure Martinić), »Veselje svetog Jere«, 9. Pučišća 2010, str. 6-9.

leposlaničku službu – svojim nastupima od Bostona, preko Oxforda, do Splita i Opuzena postigao da se spoji nekadašnji naronitanski torzo u Opuzenu i Livijina glava iz Oxforda, te time otkrio jedan nov Livijin kip, odnosno postigao povrat portreta iz Engleske u Hrvatsku.

Mogu podsjetiti da sam se u razdoblju od 2000. do 2004. stalno zalagao da – u svjetskim razmjerima – jedinstvenu prigodu da spojimo nekoć rastavljenu skulpturu ostvarimo u Naroni, ondje gdje je ta skulptura nekoć i bila. Skulptura je i nazvana Oxford-Opuzen Livija, kako bi se počastilo upravo ta dva grada koja su, svaki na svoj način, sačuvali rastavljenu Liviju. Ako se taj spoj razbije, onda je skulptura iz Opuzena opet samo jedna od brojnih anonimnih rimskih skulptura, što je i bila do mog otkrića.

Glede projekta muzealizacije Livije na trgu u Opuzenu dodao bih da me se već u prije navedenom razdoblju molilo za suradnju na tom projektu, što nisam prihvatio, budući da sam to smatrao neprikladnim. Bio sam međutim voljan surađivati u realizaciji zamisli o izlaganju torza cara Tiberija iz Augusteuma u Naroni, koji je zajedno s kipom Livije bio također sačuvan u Opuzenu, ali u okviru jedne tamošnje institucije kulture. Međutim pri kraju mog rada na spomenicima Narone, u navedenom razdoblju, za tim više nije bilo interesa u Opuzenu.

Moje dakle jedine javne intervencije u smislu neke arheološke »politike« u vrijeme dok sam bio ambasador bile su one u prilog zadržavanja cijele Oxford-Opuzen Livije i njezine egzistencije u Hrvatskoj! Nažalost, uzalud! Politika uskog dvorišta u Opuzenu i odsutnost politike širokog horizonta u Ministarstvu kulture učinili su svoje. Ljudi od struke su odšutjeli.

Jedina iznimka bili su članci Vesne Kusin. Primjerice u »Vjesniku« 26. svibnja 2008. Kusin piše: »Livijina gla-

va na žalost nije na pripadajućem tijelu, nego u depou Arheološkoga muzeja u Splitu, a tijelo u Opuzenu. Ako se spor ne uspije riješiti, Livijina glava će natrag u Oxford, Muzej Naroni će definitivno ostati bez statue Livije, a što će biti s njenim originalnim tijelom? Prema projektu arh. Fabijanića ono je trebalo biti postavljeno na opuzenskom Trgu kralja Tomislava, uređenje kojega je upravo dovršeno. No, pred podignutim zidom u dnu trga postavljen je samo torzo cara Tiberija (njegove su noge u Muzeju Naroni), u zid je ugrađena Ara – antički natpis, također iz Naroni, dok se iza njega (!) nalazi jedan naronitanski kapitel. Ti originalni antički spomenici tako su izloženi na otvorenom i nezaštićeni. Livijinog tijela tu nema. Za njega se prvo govorilo da će biti pod staklenim zvonom (zašto onda ne i ostali istovremeni spomenici), a potom da će za taj torzo tu biti izgrađen – Muzej za jednu statuu. Projektirat će ga isti arhitekt koji je projektirao uređenje toga trga, a koji se prethodno natjecao i za projektiranje Muzeja Naroni u Vidu (dislocirajući ga, unatoč propisanim uvjetima, sa zadanog mjesta nad arheološkim nalazištem, na prostor današnjega parkirališta u Vidu, na suprotnoj obali rječice Norin). Pitanja koja se stoga nameću su: Bi li, da je izabran njegov projekt, sumnjao u autentičnost spoja Livijine glave i tijela? Ne bi li tada insistirao da spojena Livija bude u ‘njegovu’ muzeju? I ne želi li sada kad mu nije bilo dano projektirati Muzej Naroni, uzvratiti projektom i gradnjom muzeja za jednu statuu u Opuzenu, za statuu koja povijesno pripada Naroni?«

U istom članku Vesna Kusin zaključuje: »Oboriti nečiji dokaz znači podastrijeti nove dokaze. Postavljena teza vrijedi dok ju argumentirano netko ne sruši. U slučaju senzacionalnoga otkrića Emilija Marina o pripadnosti oxfordske Livijine glave tijelu, koje je do tog trenutka bilo zabačeno pod općinskim stubištem u Opuzenu, dokaz je

kovrča kose koja se s glave spušta na Livijino tijelo, što i nestručnjaci lako mogu provjeriti. Možda projektant 'muzeja za jedan torzo bez glave' to ipak nije uočio ili mu to nije pravovaljani dokaz? No, dok ga ne obori 'pravijim', ovaj ipak još vrijedi. Potvrdili su ga i stručnjaci iz Muzeja Ashmolean. Inače glava nikada ne bi stigla u Split, privremenu postaju do Narone (Vida). Ako do isteka ugovora ostane u Splitu, vraća se u Oxford. Ako bude spojena s tijelom i prosljeđena za Vid u Muzej Narona, bit će posuđena na neodređeno vrijeme. Kako onda naći izlaz? O tome će ovoga tjedna raspravljati i, za nadati se je, odučiti Hrvatsko muzejsko vijeće kao i Vijeće za kulturna dobra Ministarstva kulture.«

Nažalost, oni koji su trebali odlučiti, ostali su pasivni – Livijina se glava vratila u Oxford.

Na kraju, što reći? Nadam se da će čitatelj ovih stranica osjetiti nešto od onog univerzalizma koji Rim uvijek ima, od onih vremena u koja sežu korijeni mojih rimskih papira, pa makar oni opisuju događaje u jednoj provinciji, koja je s druge strane Jadrana. Taj univerzalizam mogao je samo pomoći onom horizontu koji sam nastojao imati još od studentskih dana, kada sam domaće teme gledao kroz europske »očale«. Začudo, moje prvo arheološko iskopavanje bilo je na kraju Europe, na kraju Rimskog Carstva, na Rimskom zidu koji je Hadrijan podigao na sjeveru Engleske. Na taj sam se zid vratio u zadnjem razdoblju svojih rimskih godina, zahvaljujući pozivu suverena Malteškog reda, koji me je u blizini tog zida ugostio u svom domu. Stoga je Oxford-Opuzen Livija idealno zao kružila moje domovinsko starinoznanstvo i europske teme, koje su između ostalog i kroz Rimsku Crkvu nalazile obnovljene izričaje.

Antička Dalmacija, sa svojim grobovima i gradovima, sa svojom prošlošću i sadašnjošću, koje su za mene uvijek bile isprepletene, bila je i ostala ona komponenta Hrvatske koja joj je ponajviše osiguravala onaj poželjni balans Europe i Mediterana, u našem slučaju, hrvatske Panonije i Jadrana. Hadrijan, koji je osnovao Mursu, Osijek u Slavoniji, meni je odavno bio poznat po svom britanskom zidu: *Roman Wall*. Bez obzira što su moja epigrafska istraživanja pokazala kako je, dublje nego što su to povjesničari mislili, Dalmacija bila sastavni dio Zapadnorimskog Carstva, u osvitu dva milenija od smrti cara Augusta, koji se navršavaju 2014. godine, možemo samo ojačati duh univerzalizma koji je nosio tolike naše prethodnike, duboko usidrene u domovinsko tlo, uključujući i one u razdoblju koje smo dijelili s Mletačkom Republikom, svojevrsnom nasljednicom Drugog Rima. Taj duh doveo je do toga da možemo biti učlanjeni u europsku zajednicu, dio koje smo bili i jesmo. Sjećanje na ambadorske dane, koji su gledali u tom smjeru, ostavimo za drugu prigodu. Ovi moji rimski papiri, u toj sinergiji domovinsko-univerzalnoj, skromni su prinos hrvatskog znanstvenika, koji je ponio diplomatski frak, arheologiji i povijesti.